

Dislaliya tashxisli bolalarda fonematik eshituv, differensial talaffuz, soʻz boyligi ustida ishlar

Maxmudova Oygul Toxirjonovna –

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: mahmudovaoygul920@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-8218>

Ibrohimova Hosiyatxon Solijon qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada dislaliya tashxisli bolalarda nutqning muhim tarkibiy jihatlari bo'lgan fonematik eshituv, differensial talaffuz hamda soʻz boyligini rivojlantirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan yoritildi. Tadqiqotda dislaliyaning kelib chiqish omillari, logopedik tashxis qo'yish mezonlari, fonematik idrokni baholash va shakllantirish yo'llari, tovushlarni farqlash (differensiatsiya) jarayonining metodik asoslari bayon etildi. Shuningdek, logopedik ishni bosqichma-bosqich tashkil etish (tayyorlov, tovush qo'yish, avtomatizatsiya, differensiatsiya) hamda lug'atni boyitishga qaratilgan o'yin-mashqlar tizimi (mavzuli lug'at, rasmlar asosida hikoya tuzish, antonim-sinonimlar bilan ishlash) tavsiflandi. Maqola yakunida dislaliya bilan ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar – mashg'ulotlarning muntazamligi, ota-ona hamkorligi, ko'rgazmali vositalardan foydalanish va individual yondashuv tamoyillari asoslab berildi.

Kalit soʻzlar: dislaliya, fonematik eshituv, fonematik idrok, differensial talaffuz, artikulyatsion gimnastika, avtomatizatsiya, logopedik mashg'ulot, lug'at boyligi, nutqni rivojlantirish.

У детей с диагнозом дислалия проводятся занятия по фонематическому слуху, дифференциальному произношению и расширению словарного запаса

***Аннотация.** В данной статье теоретически и практично рассмотрены вопросы развития у детей с диагнозом дислалия важных компонентов речи: фонематического слуха, дифференциального произношения и словарного запаса. В исследовании описаны факторы возникновения дислалии, критерии логопедической диагностики, методы оценки и формирования фонематического восприятия, а также методические основы процесса различения (дифференциации) звуков. Кроме того, рассмотрена поэтапная организация логопедической работы (подготовительный этап, постановка звука, автоматизация, дифференциация), а также система игровых упражнений, направленных на обогащение словарного запаса (тематический словарь, составление рассказов по картинкам, работа с антонимами и синонимами). В заключении статьи обоснованы практические рекомендации для повышения эффективности работы с дислалией: регулярность занятий, сотрудничество с родителями, использование наглядных пособий и принцип индивидуального подхода.*

***Ключевые слова:** дислалия, фонематическое слуховое восприятие, фонематическое восприятие, дифференциальное произношение, артикуляционная гимнастика, автоматизация, логопедическое занятие, словарный запас, развитие речи.*

In children diagnosed with dyslalia, work is conducted on phonemic hearing, differential pronunciation, and vocabulary development.

***Annotation.** This article theoretically and practically examines the development of key speech components in children diagnosed with dyslalia, including phonemic hearing, differential pronunciation, and vocabulary. The study outlines the etiological factors of dyslalia, criteria for speech therapy diagnosis, methods for assessing and developing phonemic perception, and methodological foundations for the process of sound differentiation. In addition, the article describes the step-by-step organization of speech therapy (preparatory stage, sound placement, automatization, differentiation) and a system of play-based exercises aimed at vocabulary enrichment (thematic vocabulary, story creation based on pictures, working with antonyms and synonyms). The article concludes with practical recommendations to enhance the effectiveness of dyslalia intervention: regular sessions, parent collaboration, use of visual aids, and principles of individualized approach.*

***Keywords:** dyslalia, phonemic hearing, phonemic perception, differential pronunciation, articulatory gymnastics, automatization, speech therapy session, vocabulary, speech development.*

KIRISH

Dislaliya – bu bolalarda eshitish qobiliyati normal bo‘lib, nutq apparati innervatsiyasi saqlangan holda tovushlar talaffuzining buzilishi bilan namoyon bo‘ladigan nutq nuqsonidir. “Dislaliya” termini yunoncha “dis” – buzilish va “lalia” – nutq so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, talaffuz nuqsonini bildiradi. Dislaliya nutq nuqsonlari orasida eng keng tarqalgan diagnoz bo‘lib, ko‘pincha 5–6 yoshgacha bolalarda uchraydi. Bunday bolalarda ayrim nutq tovushlari yo‘qolishi (aytilmasligi), tovushlarning almashib ketishi yoki buzib talaffuz qilinishi kuzatiladi. Logopedik tashxis qo‘yishda, avvalo, bola eshitishining fiziologik holati tekshiriladi va nutq apparati tuzilishi ko‘zdan kechiriladi – chunki displaliya tashxisi faqat eshitishi normal va og‘zaki nutq apparatida falaj yoki pares kabi innervatsion muammo bo‘lmaganda qo‘yiladi [1]. Shu bois, diagnostika jarayonida logoped bola eshituv analizatori faoliyatini maxsus testlar bilan baholaydi, artikulyatsion a‘zolarining (til, lab, tanglay, tishlar va b.) tuzilishi va harakatchanligini ko‘zdan kechiradi hamda bolaning barcha tovushlarni talaffuz qilishini tekshiradi.

Dislaliyaning turlari etiologik sabablariga ko‘ra ikki asosiy shaklga bo‘linadi: mexanik (organik) displaliya va funksional displaliya. Mexanik displaliya periferik nutq apparati organlarining anatomik nuqsonlari natijasida kelib chiqadi [3]. Masalan, tanglay yarig‘i, yuqori-lab tanglay to‘siqchasi (yugancha)ning kalta bo‘lishi, tilning haddan ziyod kattaligi yoki kichikligi, jag‘larda noto‘g‘ri tish tartibi (prognatiya, progeniya, ochiq yoki yonbosh tish qaydasi) kabi kamchiliklar bir qator tovushlarning artikulyatsiyasiga xalaqit berib, ularni to‘g‘ri talaffuz qilishni qiyinlashtiradi. Bunday hollarda nutq nuqsonini bartaraf etish tibbiy muolajalar (masalan, stomatologik davolash) bilan hamkorlikda olib borilishi zarur bo‘ladi. Funksional displaliya esa nutq apparati strukturasida hech qanday organik nuqson yo‘qligida paydo bo‘ladi [4]. Uning keng tarqalgan sabablari – bolaning nutqiy muhitida noto‘g‘ri so‘zlashuvga taqlid qilishi (masalan, kattalarning “bola tilida” gapirishi), oiladagi ikki tillilik yoki pedagogik qarovsizlik tufayli tovushlarning to‘g‘ri shakllanmasligi, shuningdek, artikulyatsiya a‘zolarining harakatchanligi sust rivojlanishi va funktsional eshitishning pasayishidir. Misol uchun, ayrim oilalarda kattalar bola bilan noto‘g‘ri talaffuzda muloqot qilishadi yoki bola tez va noaniq gapiradigan shaxslarga taqlid qiladi – bu esa bola nutqiga salbiy ta‘sir etib, displaliyaga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Dislaliya diagnostikasida logoped bola nutqidagi nuqsonlarni har tomonlama o‘rganadi. Nutq tovushlarini tekshirish natijasida nuqsonning xarakteri aniqlanadi: qaysi tovush(lar) noto‘g‘ri yoki umuman chiqmayotgani, qanday xato sodir bo‘layotgani (tushirib qoldirish, boshqa tovush bilan almashtirish yoki buzib aytish) qayd etiladi. Shunga ko‘ra displaliyaning qaysi turi (mexanik yoki funksional) va ko‘lami (yakka tovushgagina taalluqli yoki ko‘p tovushlarni qamraydigan) belgilanadi. Monomorf displaliya faqat bir fonetik guruhga mansub tovushlar nuqsoni bilan ifodalanib, masalan faqat sibilant tovushlar (s, z, sh, ch) yoki faqat sonor tovushlar (l, r, y) buzilishi ko‘zda tutiladi. Polimorf displaliya esa turli guruhdagi bir nechta tovushlar birgalikda noto‘g‘ri talaffuz qilinishidir (masalan, bir bolada bir vaqtning o‘zida [r], [sh] va [k] tovushlari nuqsonli bo‘lsa – bu ko‘p shaklli displaliya hisoblanadi) [5]. Logopedik tashxis qo‘yishda bola nutqining boshqa komponentlari ham baholanadi: lug‘at boyligi, grammatik tuzilishi, bog‘langan nutq ko‘nikmalari. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayrim bolalarda displaliya faqat tovush chiqara olmaslik muammosi sifatida namoyon bo‘lib, lug‘aviy va grammatik rivojlanishga ta‘sir qilmasligi mumkin. Biroq ko‘p hollarda hatto bitta tovushning noto‘g‘ri talaffuzi ham fonemalarni chalkashtirishga olib keladi, bu esa so‘z boyligi va grammatik tuzilishga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatib, natijada bola noto‘g‘ri eshitib-idrok etgan so‘zini yanglish tushunadi yoki yozuvda ham xato qiladi [5]. Shu sababli, displaliyani tekshirishda bola nutqini fonetik-

fonematik, leksik va grammatik jihatdan kompleks baholash muhim – bu kelgusida tuzatish ishlarini to'g'ri rejalashtirishga yordam beradi.

Fonematik eshituv buzilishining sabablari va diagnostikasi

Fonematik eshituv (yoki fonematik idrok) – bu nutq tovushlarini eshitish orqali nozik farqlash va ularning ma'nodagi vazifasini anglay olish qobiliyatidir. Oddiy qilib aytganda, fonematik eshituv bola tovushlarning akustik xususiyatlarini (masalan, [s] va [sh] tovushlari orasidagi farqni) payqay olishi va ularni ajrata bilishidir. Dislaliya bilan bog'liq holda ko'pincha bola qulog'i eshitishi jihatidan sog'lom bo'ladi, lekin fonematik eshitish layoqati sust rivojlangan bo'lishi mumkin [6]. Funksional dislaliya sabablaridan biri aynan fonematik eshitishning yetarlicha shakllanmaganligidir. Bunday bolalarda ayrim o'xshash tovushlar aralashib ketadi: eshitishda farqlanmagani uchun talaffuzda birini ikkinchisining o'rnida ishlatadi yoki buzib talaffuz qiladi. Masalan, bola [s] va [sh] tovushlarini farqlay olmasa, “samolyot” o'rniga “shamolyot” deb yoki aksincha, “sham” so'zi o'rniga “sam” deb aytishi mumkin. Shu bois, logopedik tekshiruv jarayonida bola fiziologik eshitishi (ya'ni eshitish asboblari orqali ovozlarni qabul qilish qobiliyati) tekshirilgach, albatta fonematik eshituvini sinovdan o'tkazadi.

Fonematik eshituvni diagnostika qilish uchun logoped turli maxsus usullardan foydalanadi. Dastlab eng oddiy usul – juft tovushlarni taqqoslash: bola ikki tovush yoki bo'g'indan qay biri balandroq, pastroq yoki farqli ekanini ajratib aytishi so'raladi. Masalan, logoped “pa–ba” kabi juft bo'g'inlarni aytib, bola qaysi birida [p] va qaysi birida [b] tovushi borligini farqlay olishini tekshiradi. Shuningdek, minimal juftlikdagi so'zlardan foydalanish metodikasi bor: bola rasmlardan iborat kartochkalarga qarab logoped aytgan so'zni tanlaydi. Juft so'zlar faqat bitta fonema bilan farqlanadi, masalan: tol – pol, suv – shuv, qaynona – qoynona kabi. Agar bola fonematik eshituvidek muammo bo'lsa, u bunday nozik farqlarni eshitishda qiynaladi va rasmlarni adashtirib tanlashi mumkin. Bunday sinovlar orqali logoped qaysi fonemalar o'zaro aralashayotgani yoki bola uchun eshitish orqali farqlashda qiyin ekanini aniqlaydi. Kattaroq yoshdagi bolalar uchun esa fonematik idrokni yozma nutqda ham tekshirish mumkin: masalan, bolaning diktantida yoki mustaqil yozuvida qaysi tovushlarni harfda adashtirishi (masalan, “qalam” so'zini “kalom” deb yozishi) tahlil qilinadi. Bu belgilarning barchasi fonematik eshituvning buzilganidan dalolat beradi.

Fonematik eshituv buzilishlarining sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Eng ko'p uchraydigan omil – bola nutqida o'xshash fonemalarning noto'g'ri mustahkamlanishi, ya'ni bola ayni tovushlarni eshitishda yaxshi farqlashni o'z vaqtida o'rganmagan bo'ladi. Masalan, ikki tildan iborat oilada o'sayotgan bola ba'zan turli tillardagi bir-biriga yaqin tovushlarni chalkashtirib yuboradi yoki tovush bilan bog'liq e'tibor susayadi (ota-onalar ba'zi talaffuz xatolariga e'tibor bermasligi mumkin). Natijada bola ongida fonemalarning akustik obrazi noaniq shakllanadi. Yana bir sabab – fonematik idrokning markaziy tizim yetilmaganligi bo'lib, ba'zi bolalarda asab tizimi rivojining o'ziga xosligi tufayli eshitish bo'yicha tahlil va auditor differentsiatsiya ko'nikmalari sekinroq shakllanadi. Kam hollarda yengil darajadagi eshitish pasayishi (masalan, surunkali o'rta otit natijasida eshitishning bir oz susayishi) ham fonematik eshituvga salbiy ta'sir etishi mumkin – bola tovushlarni eshitadi, lekin ularning ayrim xususiyatlarini to'liq ilg'amaydi.

Fonematik eshituv nuqsonlarini aniqlash – logoped uchun juda muhim, chunki bu kamchilikni tuzatmasdan turib, to'g'ri tovush talaffuzini shakllantirish qiyin. Fonematik eshituvni rivojlantirish bo'yicha tuzatish ishlari nutq terapiyasining dastlabki bosqichlaridanoq olib boriladi. Logoped bolaga akustik jihatdan o'xshash tovushlarni farqlashni o'rgatish uchun qator mashqlar va o'yinlar qo'llaydi. Masalan, “Ovozini top” o'yini: logoped bir tovushni talaffuz qiladi (aytaylik, [sh] tovushi), so'ng turli tovushlar ketma-ketligi orasidan (“s–sh–s” yoki “sh–a–s” kabi) shu ma'lum tovushni eshitganda bola belgi ko'tarishi yoki qo'l chalishi lozim. Bu o'yin bola e'tiborini ma'lum fonemaga qaratib, uni boshqa tovushlar ichida ajratib olish qobiliyatini oshiradi. Yoki “Tovushni rasmdan top”

mashqi: bir nechta rasm va ularning nomlari orasida logoped maʼlum tovush qatnashgan soʻzni aytadi, bola esa oʻsha soʻz tasvirini koʻrsatadi (masalan, logoped “sholcha” desa, bola [sh] tovushi bor rasmni tanlaydi). Bunday mashqlar bolalarning fonematik idrokini mustahkamlashga xizmat qiladi [6]. Shu tariqa, fonematik eshituvdagi buzilishlar sabablarini bartaraf etish eng avvalo logopedik mashgʻulotlarda bola tovushlarni eshitib-farqlash koʻnikmasini shakllantirishdan boshlanadi. Bu ishni yetarli darajada eʼtiborsiz qoldirish, keyinchalik toʻgʻri talaffuzni oʻrgatishni sezilarli qiyinlashtirishi mumkin.

Differensial talaffuz buzilishi tushunchasi ostida bolalarning ayrim tovushlarni boshqa tovushlar bilan aralashtirib yuborishi, farqlay olmasligi tufayli notoʻgʻri qoʻllashi nazarda tutiladi. Dislaliya tashxisida bu asosan fonologik xatolarga taalluqlidir: bola bir fonema oʻrnida boshqasini ishlatadi yoki bir-biriga yaqin tovushlarni differensiatsiya qila olmaydi. Natijada nutqda paralaliya deb ataluvchi holat yuzaga keladi – bola soʻzlarni buzib talaffuz qilmaydi, lekin boshqa fonema bilan almashtirib talaffuz qiladi. Masalan, bola “r” tovushi oʻrniga “y” tovushini qoʻllab, “rux” oʻrniga “yux” deb aytsa yoki “sh” bilan “s” tovushlarini farqlamay, shapka soʻzini sapka tarzida talaffuz qilsa – bu differensial (fonematik) talaffuz nuqsonidir. Bunday xatolar fonematik eshituv buzilishiga bevosita bogʻliq boʻlib, logopedik adabiyotlarda fonologik dislaliya yoki fonetiko-fonematik nutq buzilishi deb ham yuritiladi.

Differensial talaffuz buzilishlarini tahlil qilish uchun logoped birinchi navbatda bolaning qanday tovushlarni adashtirayotganini aniqlaydi. Koʻpincha oʻxshash akustik guruhga kiruvchi tovushlar aralashib ketadi: masalan, jarangli va jarangsiz juftlar ([b]–[p], [g]–[k] va h.k.), pishillovchi va hushtak tovushlar ([sh]–[s], [zh]–[z] kabi), yumshoq va qattiq variantlar (rus tilida boʻlsa, masalan [l]–[lʼ]) va boshqalar. Shu bois logoped har bir notoʻgʻri talaffuz qilinayotgan tovushni tekshirganda, uni bolaga turli boshqa tovushlar bilan taqqoslab eshittiradi va aytiradi. Masalan, bola [r] va [l] ni farqlamayotgan boʻlsa, “raqam – lakam” kabi minimal juft soʻzlarni talaffuz qildirib, xatoni aniqlaydi.

Logopedik amaliyotda tovushlar talaffuzidagi tipik xatolar nutq nuqsonining turlarini belgilaydi. Har bir muayyan tovush yoki tovushlar guruhiga doir talaffuz buzilishlari uchun alohida nomlar qoʻllanadi. Masalan, sigmatizm – bu sirgʻaluvchi-sizlik tovushlar (s, z, ts, sh, zh, ch)ning buzilib aytilishi; rotatsizm – “r” tovushining nuqsonli talaffuzi; lambdatsizm – “l” tovushi nuqsoni; kappatsizm – “k” tovushi nuqsoni; gammatsizm – “g” tovushi nuqsoni; yotatsizm – “y” (yersound) tovushining nuqsonli chiqishi kabi. Agar shu tovushlarning buzib, noaniq aytilishi kuzatilsa, bu fonetik xato (masalan, bola [s] tovushini tilini tishlari orasiga chiqarib, “shildirab” talaffuz qilsa – bu antropofonik sigmatizm), agar birini boshqasiga almashtirsa – bu fonematik xato (masalan, [s] oʻrniga [sh] ishlatib qoʻysa – bu parasigmatizm) deyiladi. Yuqorida keltirilgan atamalar orasida pararotatsizm, paralambdatsizm, parakappatsizm kabi iboralar aynan fonemaning almashtirib aytilishini bildiradi. Masalan, bola “qar” soʻzini “qal” deb aytsa – bunda [r] → [l] almashtirish sodir boʻlgan boʻlib, bu paralambdatsizm turiga kiradi. Agar bola “qal” oʻrniga “al” deb, [q] tovushini tushirib qoldirsa ham (fonetik nuqson) soʻz maʼnosi buziladi va tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Shu sababli logoped differensial talaffuz xatolarini tuzatishda ham tovushning oʻzini toʻgʻri chiqarishga oʻrgatish bilan birga, uni farqlatish ustida alohida ishlaydi.

Differensial talaffuz buzilishlarini tasniflashda, yuqorida aytib oʻtilganidek, nutq nuqsonlari fonetik va fonematik xarakterga ega turlarga ajratiladi. Fonetik kamchiliklarda tovushning hosil boʻlish jarayati notoʻgʻri (artikulyatsiya nuqsoni), fonematik kamchiliklarda esa bola bir fonemani boshqa bir fonema bilan almashtirib qoʻllaydi yoki aralashtiradi. Shuningdek, nuqson qamroviga koʻra yagona (monomorf) va murakkab (polimorf) differensial talaffuz buzilishlari uchraydi [5]. Masalan, faqat [s]–[sh] ni aralashtirish – yakka fonematik muammo, lekin bir necha guruh tovushlarni (masalan, bir vaqtda [s]–[sh] va [r]–[l] ni farqlay olmaslik) – polimorf, keng qamrovli fonematik nuqsonga kiradi. Logopedlar amaliyotida differensial talaffuz nuqsonlari koʻpincha

sigmatizm va rotatsizm bilan bog'liq fonemalar orasida kuzatiladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dislaliya bilan og'rigan bolalarning taxminan 46 foizida sirg'aluvchi (s-, sh-guruhidagi) undoshlar noto'g'ri yoki almashtirib talaffuz qilinadi. Keyingi keng tarqalgan guruh – til orqa undoshlari (k, g va uvular qator: q, g', x) tovushlari bo'lib, bu tovushlar ham ko'pincha differensial muammo tug'diradi (masalan, [k] ni [t] ga almashtirish, [g] ni [q] ga almashtirish kabi). Unli tovushlar esa odatda farqlashda qiyinchilik tug'dirmaydi va dislaliya bilan bolalarda deyarli to'g'ri shakllanadi.

Differensial talaffuz buzilishlarini bartaraf etishda logoped eng avvalo bolaning fonematik idrokini rivojlantiradi, chunki fonemalarni eshitib-farqlash qobiliyati mustahkam bo'lmay turib, tovushlarni to'g'ri qo'llashga erishish qiyin [6]. Bu uchun yuqorida keltirilgan maxsus o'yin va mashqlardan foydalaniladi va ular tartib bilan murakkablashtirib boriladi (avval oddiyroq tovushlarni farqlash, keyin o'xshashroq tovushlarga o'tish). Shundan so'ng, har bir muayyan tovushni to'g'ri talaffuz qilish o'rgatiladi va so'ngra u boshqa tovushlardan farqlatib mustahkamlanadi. Masalan, bola [l] o'rniga [r] qilib gapirib yurgan bo'lsa, logoped dastlab [r] tovushini mustaqil ravishda chiqarishni o'rgatadi, so'ng uni avval bo'g'in va so'zlarda mustahkamlaydi, keyin esa [l] tovushi ishtirok etgan so'zlar bilan taqqoslab aytiradi (masalan: roman – loman, tera – tela, qor – qol va h.k.) – bu differentsiatsiya bosqichi bo'lib, yangi shakllangan tovushni avvalgi almashib ketgan tovushdan ajratib qo'llash ko'nikmasini rivojlantiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarda, xususan dislaliya tashxisli bolalarda so'z boyligini oshirish ustida ishlash logopedik terapiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, og'ir artikulyatsion nuqsoni bo'lgan bolalarning lug'ati odatda kambag'alroq, chegaralangan bo'ladi. Chunki bola talaffuz qila olmaydigan tovushlardan iborat so'zlarni qo'llashdan qochadi, nutq faoliyati cheklanadi. Masalan, “r” tovushini ayta olmagan bola lug'atidan ko'pincha “r”li so'zlarni chiqarmoqchi bo'ladi yoki o'rnini bosuvchi sodda so'zlar bilan cheklanadi. Bunday bola tengdoshlariga qaraganda o'z fikrini ifodalashda qiynalishi, hatto o'yin faoliyatida ham chetdaroq bo'lishi mumkin [5]. Shuning uchun logoped bunday bolalarning so'z boyligini kengaytirishga alohida e'tibor qaratadi.

So'z boyligini oshirish uchun nutq o'stirish mashg'ulotlari turli shakllarda o'tkaziladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda eng samarali usullardan biri – didaktik o'yinlar orqali lug'at boyligini boyitishdir. Masalan, “Kim nimani yeydi?” o'yini: bolaga hayvonlar rasmlari beriladi va logoped ularni nomlaydi, bola esa har bir hayvonning ovqatini aytishi kerak (m: *sigir* – o't, *quyon* – sabzi, *mushuk* – sut va h.k.). Bu o'yin orqali bola hayvonlar nomi va ularning ovqatlari haqidagi tushunchalarni o'zlashtirib, lug'atini kengaytiradi. “Bir so'z bilan ayt” o'yini: stol ustiga bir turkumga oid buyumlar qo'yiladi (masalan, olma, banan, uzum rasmi) va boladan bularni bir so'z bilan qanday atash so'raladi (to'g'ri javob: *mevalar*). Keyin boshqa guruh rasmlar bilan davom ettiriladi (m: qarg'a, to'ti, kaptar – *qushlar*, va hokazo). Bu o'yin orqali bola umumiyashtiruvchi tushunchalarni o'rganadi, so'z boyligi mantiqiy tizimga solinadi. Hikoya tuzish va matnni qayta aytib berish ham lug'atni boyitishning samarali yo'lidir: logoped kichik matn o'qib beradi, so'ng boladan undagi yangi so'zlarni tushuntirib, hikoyani qayta so'zlab berishni so'raydi. Yoki bolaning o'zi biror rasmlar ketma-ketligiga qarab hikoya tuzadi – bunda yangi so'zlarni ishlatishga rag'batlantiriladi.

So'z boyligini oshirish mashqlarida yangi o'rgatilayotgan so'zlarni aktivlashtirish muhimdir. Buning uchun logoped bolani har bir yangi so'zni og'zaki nutqda qo'llab gapirishga undaydi. Misol uchun, “*kasb-hunarlar*” mavzusida o'tilayotgan bo'lsa, bola faqat “Doktor odamlarni davolaydi” jumlasini takrorlab qolmasdan, balki o'zi “Doktor bo'lishni xohlayman, chunki u odamlarni sog'aytiradi” kabi mazmunli gap tuzishi rag'batlantiriladi. Bunda bola nafaqat yangi so'zlarni yodlaydi, balki ularni kontekstda

qoʻllash koʻnikmasini rivojlantiradi. Rolli oʻyinlar orqali ham lugʻat boyitiladi: masalan, “Doʻkon” oʻyini davomida bola sotuvchi va xaridor rollarida turli mahsulot nomlarini ishlatib soʻzlashadi, savol-javob qiladi (“Sizde olma bormi?”, “Ha, kilo-si 5000 soʻm” va h.k.). Bunday oʻyinli mashgʻulotlar lugʻatning faollashuviga va muloqot koʻnikmasining oshishiga xizmat qiladi.

Logoped shuningdek passiv lugʻatni faollashtirishga ham eʼtibor beradi. Baʼzan bola biror soʻzni eshita tushunadi (passiv biladi), lekin oʻzi foydalanmaydi. Shu holatda turli qoʻshimcha savollar, topshiriqlar yordamida oʻsha soʻz bola nutqiga kiritiladi. Masalan, bola ranglarni koʻrsata oladi-yu, lekin “qizil” degan soʻzni oʻzi aytmas ekan, logoped “Olmani qanday rangda boʻyadim?” deb soʻrab, bolaning “qizil” soʻzini aytishini kutadi va maqtov bilan mustahkamlaydi. Bundan tashqari, lugʻaviy mashgʻulotlarda antonimlar va sinonimlar ustida ishlash ham muhim: masalan, “katta” soʻzining teskarisi “kichik” ekani, “goʻzal” soʻzining oʻrniga “chiroyli” ham deyish mumkinligini oʻrgatish – bu bola soʻz boyligini yanada boyitib, nutqini rang-barang qiladi.

Albatta, soʻz boyligini oshirish jarayonida tanlangan lugʻaviy birliklar bolaning yoshi va nutq darajasiga mos boʻlishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarda soʻz zaxirasini reja asosida va izchil kengaytirib borish zarur. Masalan, 5–6 yosh bolalar uchun bir mavzu doirasida 8–10 ta yangi soʻz kiritilsa, maktab yoshidagi bolalar bilan matn oʻqish orqali yanada koʻproq yangi soʻzlar tanishtirilishi mumkin. Shuningdek, lugʻat ustida ishlash fonetik va grammatik tuzatish ishlari bilan uygʻun olib boriladi: yangi soʻzlarni talaffuz qilishda bolaning toʻgʻri artikulyatsiya qilishi nazorat qilinadi, shu soʻzlar ishtirokida gap tuzdirib, grammatik jihatdan toʻgʻri qoʻllashi oʻrgatiladi. Xulosa qilib aytganda, soʻz boyligini rivojlantirish amaliy mashgʻulotlari orqali dislaliya tashxisli bolalar nutqining kommunikativ samaradorligi oshadi, yaʼni ular fikrini aniqroq va boyroq soʻzlar bilan ifodalashga oʻrganadi. Bu esa, oʻz navbatida, bolalarning ijtimoiy-psixologik rivojiga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi – bola oʻz tengdoshlari bilan muloqotda faolroq, erkinroq boʻlib boradi.

Dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etish uchun logopediyada maxsus metodika ishlab chiqilgan boʻlib, u bosqichma-bosqich olib boriladi. Umuman olganda, logopedik tuzatish ishlarining mohiyati – bola notoʻgʻri egallagan nutq koʻnikmalarini yoʻqotish va uning oʻrniga toʻgʻri talaffuz koʻnikmalarini shakllantirishdan iboratdir [5]. Nutq tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilishga oʻrgatish uchun logoped bir vaqtning oʻzida bir nechta vositadan foydalanadi: artikulyatsion gimnastika, nutq aparatini mustahkamlovchi mashqlar, tovush chiqarish boʻyicha taqlidiy usullar, mexanik yordam va boshqalar. Dislaliya bilan ishlash metodikasi anʼanaviy ravishda 4 bosqichga boʻlinadi: 1) tayyorlov davri; 2) tovushni qoʻyish (tovushni toʻgʻri hosil qilish bosqichi); 3) tovushni avtomatizatsiya qilish (nutqda mustaqil va toʻgʻri qoʻllashga erishish); 4) tovushlarni farqlash, differensiatsiya bosqichi. Har bir bosqichning maqsad va vazifalari aniq belgilangan boʻlib, ular ketma-ketlikda amalga oshiriladi.

Tayyorlov davri dislaliyani tuzatishda har doim ham alohida ajratilmasligi mumkin; lekin koʻp hollarda bolani toʻgʻri tovush chiqarishga tayyorlash ishlari muhim ahamiyatga ega. Tayyorlov mashqlariga umumiy artikulyatsion gimnastika, nutq apparati muskullarining harakatchanligini oshirish, nafasni toʻgʻri shakllantirish va nutqiy diqqatni rivojlantirish kiradi. Masalan, agar bolaning til osti chuzgich (yugancha)si kalta boʻlsa va shu sababli u tilning uchi bilan yuqori tanglayga yetkaza olmagan tufayli [r] tovushini chiqara olmasa, tayyorlov bosqichida logoped maxsus mashqlar orqali yugancha choʻziluvchanligini oshirishga harakat qiladi [5]. Bunda “tilni tepaga chiqarib ushlab turish”, “til ostini qitiqlash” kabi mashqlar tavsiya etiladi; baʼzan tibbiy koʻrikda yugancha haddan ziyod kalta boʻlsa, jarrohlik yoʻli bilan kesib qoʻyish ham mumkin. Shuningdek, tovush chiqarishga xalal berayotgan boshqa omillar boʻlsa (masalan, uzoq davom etgan yalpi surunkali tonzillit sabab bola burun bilan nafas olishga odatlangan va ogʻzini toʻliq ochib

gapira olmaydi), tayyorlov bosqichida bu muammolar hal etiladi (LOR shifokor bilan hamkorlikda yoki maxsus mashqlar orqali). Artikulyatsion gimnastika tayyorlov bosqichining asosiy tarkibiy qismidir: logoped har bir tovush uchun kerak boʻladigan til, lab, jagʻ holatlarini bajartiruvchi mashqlar majmuasini tuzadi (masalan, [s] tovushi uchun – tishlarni koʻrsatib, lablarni choʻzib “tabassum” qilish, tilni pastki tishlarga tekkizib tekis chiqarish mashqlari va h.k. bilan “Iloncha” mashqi). Bunday gimnastika yordamida bolaning nutqiy aʼzolari tovush chiqarishga jismonan tayyorlanadi. Tayyorlov bosqichi ayrim hollarda bir necha haftani olishi mumkin, lekin bu bosqichga sarmoya qilingan vaqt keyingi natijaning tez va mustahkam boʻlishiga yordam beradi.

Ikkinchi bosqich – tovushni yoʻlga qoʻyish, yaʼni notoʻgʻri talaffuz qilinayotgan tovushning toʻgʻri artikulyatsiyasini hosil qilishdir. Bu bosqichda logoped har bir nuqsonli tovush boʻyicha alohida ishlaydi. Tovush chiqara olish usullari bir necha xil: taqlid usuli, mexanik usul va aralash usul. Taqlid usulida logoped oʻzi toʻgʻri talaffuz qilib koʻrsatadi va bola takrorlab ovozni chiqarishga harakat qiladi. Masalan, [sh] tovushini bola chiqara olmayotgan boʻlsa, logoped koʻzgu qarshisida oʻzi lab-larni choʻzib, tilni biroz orqaga tortib “sh–sh” ovozi chiqaradi, bola undan koʻrganini taqlid qilib tovushni olishga harakat qiladi. Baʼzi bolalarda shu tariqa oddiy taqlid bilan ham yangi tovush paydo boʻladi. Mexanik usulda esa logoped maxsus vositalar yordamida tovushni chiqarishga koʻmaklashadi. Masalan, bola [r] tovushini qila olmasa, logoped spatula yoki choy qoshiq uchini bolaning til uchiga tegizib mayin tebratadi, shu payt bola “d-d-d” kabi tovush chiqarib tursa, til vibratsiyasi ortib [r] tovushiga aylanishi mumkin. Yoki [s] tovushi uchun logoped lablar holatini boshqarishda barmoq bilan pastki labni tutib turadi, bola “f” ovozi aytganda toʻgʻri oqim hosil boʻlishini taʼminlaydi va shunda [s] tovushi chiqadi (bu usul Telegramdagi logopedik amaliyot misollarida ham bayon etilgan: paxta tolasi tebratib havo oqimini sezdirish mashqi va b.q.). Aralash usul – taqlid va mexanik yordam uygʻun qoʻllanadi. Logoped avval oʻzi tovushni chiqarib koʻrsatadi, soʻng bolaning artikulyatsiyasiga yengil tuzatish kiritadi. Har bir tovush uchun bu bosqich individual yondashuvni talab qiladi: baʼzi bolalarda [l] yoki [p] kabi oson tovushlar ham qiyin chiqadi, boshqalarda murakkab [r] ham tez oʻzlashtirilishi mumkin. Shuni alohida taʼkidlash kerakki, tovushni toʻgʻri qoʻyish bosqichida bola yangi tovushni toza, aniq va mustaqil aytishga erishishi muhim – agar bu hosil qilinmasa, keyingi bosqichlarga oʻtish erta boʻladi.

Uchinchi bosqich – tovushni avtomatizatsiya qilish, yaʼni qoʻyilgan yangi tovushni mustaqil nutqda faol qoʻllashga oʻrgatishdir [5]. Bola biror tovushni yakka holda ayta olishi – bu muvaffaqiyatning boshlangʻich qismidir; endi uni soʻz tarkibida toʻgʻri talaffuz qilish koʻnikmasini shakllantirish kerak boʻladi. Avtomatizatsiya mashqlari odatda silabik darajadan boshlanadi: logoped yangi tovush ishtirok etgan boʻgʻinlar qatorini tuzib, bolaga birgalikda oʻqiydi (masalan, [r] uchun: *ra–ro–ur–ir–ar*, keyin *ari–aro–oru* va hokazo). Bola boʻgʻinlarni oʻzlashtirgach, soʻz darajasiga oʻtiladi: avval boshida yangi tovushi bor soʻzlar (*rux*, *roʻza*), soʻng oxirida (*shifer*, *daftar*), keyin oʻrtasida (*parrot*, *daraxt*) va nihoyat murakkabroq tarkibli soʻzlar kiritiladi. Bola yangi tovushli soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qila boshlagach, gap darajasiga oʻtiladi: tor doiradagi sodda gaplardan (masalan, faqat bitta [r] ishtirok etgan gap: *“Mening rangim qizil”*) boshlab, asta-sekin boshqa soʻzlar ham qatnashgan kengroq gaplarga oʻtiladi (*“Mening mashinam qizil rangda, akamning mashinasi esa sariq”* va hokazo). Avtomatizatsiya bosqichida bolaning diqqatini chalgʻitmaslik uchun mashqlar sistemali ravishda bajariladi: dastlab logoped bilan birga, keyin mustaqilroq, soʻng tezlik va ravonlikka eʼtibor qaratiladi. Masalan, logoped gapni aytib, undagi yangi tovushli soʻzlarni ataylab urgʻulaydi, keyin bola shu gapni qaytaradi; navbatma-navbat savol-javoblarda yangi tovushli soʻzlardan foydalanadi; sheʼr yoki tez aytish yodlatiladi – bunda ham oʻsha tovush koʻp uchraydi. Barcha mashqlarda maqsad – yangi oʻrgatilgan tovushni bola barqaror ravishda nutqining barcha holatlarida qoʻllay olishiga erishishdir. Bu bosqich uzoqroq vaqt talab qilishi mumkin (bir necha hafta, baʼzan

bir necha oy), chunki bola avvalgi notoʻgʻri odatni unutib, uning oʻrniga toʻgʻri talaffuz odatini shakllantirishi lozim.

Toʻrtinchi bosqich – tovushlarni differensiatsiya qilish bosqichi. Bu, yuqorida taʼriflanganidek, yangi oʻzlashtirilgan tovushni ilgari aralashib ketgan boshqa tovush(lar)dan farqlashga oʻrgatish jarayonidir. Masalan, bola ilgari [s] va [sh] ni chalkashtirgan boʻlsa, [s] tovushi muvaffaqiyatli avtomatizatsiya qilingach, logoped endi maxsus mashqlar orqali bolaga [s] va [sh] tovushlarini bir-biridan ajratib talaffuz qilishni mustahkamlaydi. Bu bosqich mashqlari oʻyinga hamohang tarzda olib boriladi: “Ovchi va quyon” oʻyini – masalan, logoped [s] tovushi eshitilganda qoʻlni qarsillatamiz (ovchi oʻq uzdi), [sh] eshitilganda jim turamiz (quyon yashirinadi), soʻng aralash soʻz yoki boʻgʻinlar oʻqiladi, bola tegishli harakat bilan javob beradi. Yoki “Xato top” mashqi: logoped bilib turib biror soʻzni notoʻgʻri aytadi (“*salamaleykum*” oʻrniga “*shalamaleykum*” kabi), bola esa qaysi tovush xato ishlatilganini topib, toʻgʻrilaydi. Bunday mashqlar yordamida bola avval yangilash oʻrgangan talaffuz stereotipini butunlay yengib, tovushlarni toʻgʻri farqlashni oʻzlashtiradi. Tovush differensiatsiyasi bosqichi ayniqsa fonematik eshituv muammosi boʻlgan bolalar uchun nihoyatda zarur – aks holda, bola yakka soʻzlarda toʻgʻri aytada, tez nutqda yana adashib ketishi mumkin. Differensiatsiya mashqlari toʻliq oʻzlashtirilgach, nutq tovushi korreksiyasi jarayoni yakuniga yetadi.

Yuqoridagi bosqichlar ketma-ket amalga oshirilganda va toʻliq bajarilganda, odatda dislaliya nutq nuqsoni muvaffaqiyatli bartaraf boʻladi. Logopedik mashqlar majmuasi bolaga qiziqarli tarzda, oʻyin va turli koʻrgazmali qurollar yordamida taklif etiladi. Masalan, artikulyatsion mashqlar paytida “Til gimnastikasi”ni multfilm qahramonlari sarguzashtiga oʻxshatib bajarish, avtomatizatsiya bosqichida “Soʻz topishmoqlar”ni kiritish, differensiatsiyada musobaqa elementlarini qoʻllash bolaning darslarga boʻlgan ishtiyoqini oshiradi. Logopedik mashgʻulotlar haftasiga 2–3 marotaba muntazam oʻtkaziladi va har bir sessiya 20–30 daqiqadan oshmaydi (maktabgacha bolalar uchun) – bu ularni charchatib qoʻymaslik uchun muhim. Zaruratga koʻra, qoʻshimcha qisqa mashqlar kundalik hayotda ota-ona yordamida uyda ham davom ettiriladi (kuniga 5–10 daqiqalik nutq oʻyini, artikulyatsion gimnastika va b.). Dislaliya nuqsonini toʻliq tuzatish muddati har bir bola uchun individual: yengil hollarda 1–3 oyda, murakkab hollarda 6 oyga qadar logopedik ish talab etilishi mumkin. Bu muddat nuqsonning xususiyati, bolaning yoshi, mashgʻulotlar muntazamligi va ota-ona koʻmagiga koʻra belgilanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Dislaliya tashxisli bolalar bilan ishlashda yuqori natijaga erishish uchun bir qator amaliy tavsiyalarga amal qilish lozim. Birinchi navbatda, logopedning bola bilan emotsional kontakti muhim ahamiyatga ega – bola mashgʻulotlarda oʻzini erkin his qilishi, qiziqishi va faol ishtirok etishi kerak. Buning uchun mashgʻulotlar oʻyin tarzida, bolaga tushunarli va qiziqarli syujetlar asosida qurilishi tavsiya etiladi. Masalan, oddiy artikulyatsion mashqni quruq bajarish oʻrniga, “*Til piyoz yemoqchi, til burnini qitiqladi*” kabi kichik voqea orqali bajartirish bola diqqatini tortadi va mashqdan zeriktirmaydi. Logoped dars davomida bolani koʻproq ragʻbatlantiruvchi uslubda boshqarishi, erishilgan har bir kichik yutuqni maqtov bilan mustahkamlashi samarali boʻladi.

Mashgʻulotlarning muntazamligi va uzluksizligi – muvaffaqiyat kalitidir. Dislaliyani tuzatishda tavsiya etiladigan rejim: logoped bilan haftasiga 3 marta individual (yoki kichik guruhda) mashgʻulot oʻtkazish hamda har kuni uy sharoitida 10–15 daqiqalik qoʻshimcha mashq qilish. Ota-onalar logoped koʻrsatmalariga koʻra uyda bolaga kichik topshiriqlar (ayni oʻsha qoʻyilgan tovushni soʻzlarda qaytarish, rasmlar orqali hikoya yaptirish va hokazo) bajartirib borishlari kerak. Bunda ota-onalarning logoped bilan hamkorligi juda muhim – bola uyda mustahkamlamasa, faqat mashgʻulotlarda shakllangan koʻnikma

barqaror bo'lmashligi mumkin. Shu bois logoped ota-onaga muntazam ravishda boladagi o'zgarishlar, uyga vazifalar va mashqlar bo'yicha tushuntirishlar berib boradi.

Didaktik materiallar va texnik vositalardan foydalanish ham ish samaradorligini oshiradi. Masalan, tovushlarni avtomatizatsiya qilishda rasmlar va kartochkalardan foydalansa, bola so'zlarni ko'rib eslab qoladi, diqqatini jamlaydi. Audio yozuvlarni qo'llash (masalan, to'g'ri talaffuz qilingan tovushlarni tinglatish) bola uchun o'z nutqini solishtirish imkonini beradi. Og'zaki nutqni rivojlantiruvchi multimedia dasturlar (kompyuter o'yinlari) bugungi kunda jozibador vosita bo'lib, bola ularda ishtirok etar ekan, bilvosita logopedik mashqni ham bajaradi – bu ham qo'llab-quvvatlovchi usul bo'lishi mumkin. Ammo texnik vositalar sof logopedik ishni to'liq almashtira olmaydi, ular faqat qo'shimcha yordam sifatida o'rinli qo'llanilishi lozim.

Dislaliya bilan ishlashda yana bir tavsiya – turli mutaxassislar bilan hamkorlik. Agar bolaning dislaliyasi mexanik sabab (tish-jag' nuqsoni, tanglay yarmi va b.) tufayli yuzaga kelgan bo'lsa, logopedik ish bilan bir qatorda stomatolog, LOR-shifokor kabi mutaxassislar davolashi ham yo'lga qo'yiladi. Kompleks yondashuv bilan nuqson tezroq bartaraf etiladi. Shuningdek, agar bola faqat logopedik nuqson emas, balki psixologik muammolar (masalan, o'ziga ishonchsizlik yoki nutqiy komplekslar) ham orttirgan bo'lsa, bolalar psixologi bilan parallel ish olib borish foydadan xoli emas. Ko'pincha dislaliya tufayli bola tengdoshlar oldida hijolat bo'lib, gapirishdan qochishi mumkin – bunday paytda psixologik treninglar, nutq o'yini dramalari orqali bolaga o'ziga ishonch berish zarur.

Mashg'ulot natijalarini monitoring qilish va oraliq baholab borish ham samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Har 2–3 haftada logoped boladagi o'zgarishlarni qayd etib, qaysi tovushlar to'g'rilangan, qaysilari qolganini tahlil qiladi. Zarur bo'lsa, ish rejasiga tuzatishlar kiritadi (masalan, bir tovushda regress kuzatilsa, o'sha tovushga qaytib, boshqacha usul sinab ko'riladi). Shu tariqa, muolaja jarayoni egiluvchan reja asosida olib boriladi va har bir bolaning individual xususiyatlariga moslashadi.

Yana bir tavsiya – logopedik ritmika va nutq gimnastikasini qo'shish. Maxsus musiqa va ritmik harakatlar asosida o'tkaziladigan bunday mashg'ulotlar nutq apparati va umumiy motorikani yaxshilaydi, bolaning nutqini jonlantiradi. Masalan, tez aytishlarni doira bo'ylab aytish, musiqa ostida she'rlarni aytish, nutqiy nafasni rivojlantiruvchi puflash o'yinlari (shamchani puflash, pufakni uchirish kabilar) terapiya samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, logopedik ish samaradorligini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- 1) Bola bilan ishda doimo ijobiy, rag'batlantiruvchi muhit yaratish;
- 2) Mashg'ulotlarni bola charchab qolmasligi uchun qisqa va qiziqarli shaklda olib borish;
- 3) Ota-onani jarayonga jalb qilish va uyda muntazam mashq qilish;
- 4) Har bir yangi ko'nikmani real hayotda qo'llashga o'rgatish (masalan, do'konda o'yin o'ynab, sotuvchi rolda to'g'ri talaffuzni ishlatish va b.);
- 5) Zarurat bo'lsa, bog'cha tarbiyachisi yoki maktab o'qituvchisi bilan hamkorlik qilib, bolaga umumta'lim jarayonida ham e'tibor berish (masalan, dars paytida o'qituvchi boladan qiyin tovushli so'zlarni ham aytirib turishi). Bu chora-tadbirlar dislaliya tuzatish ishlarini ancha tezlashtiradi va barqaror natija beradi.

XULOSA

Dislaliya tashxisli bolalarda nutq tovushlarining buzilgan talaffuzi ularning fonematik eshituv qobiliyatini va umumiy nutq rivojini ham qatorasiga izdan chiqarishi mumkin. Shu bois, bunday bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish kompleks yondashuvni talab etadi. Maqolada ko'rib o'tilganidek, dislaliya turlicha sabablar (mexanik va funksional) tufayli yuzaga keladi va ularning har biri alohida e'tiborni talab qiladi. Fonematik eshituvni rivojlantirish, differensial talaffuzni shakllantirish hamda lug'at boyligini kengaytirish

dislaliya rehabilitatsiyasining muhim yoʻnalishlaridir. Logopedik ishlar maxsus bosqichlar asosida tashkil etilib, artikulyatsion apparatni tayyorlash, notoʻgʻri tovushlarni toʻgʻri shakllantirish, ularni nutqda mustahkamlash va oʻxshash tovushlardan farqlash kabi vazifalar ketma-ket hal etiladi. Tajriba shuni koʻrsatadiki, toʻgʻri tuzilgan dastur asosida va mutaxassis koʻrsatmalariga amal qilgan holda olib borilgan logopedik mashgʻulotlar natijasida dislaliya nuqsoni muvaffaqiyatli bartaraf etilishi mumkin. Bunda logoped, bola va ota-ona uchligining hamkorligi, muntazam mashqlar va quvnoq muhit juda katta rol oʻynaydi. Yakunda, bolada toʻgʻri va ravon nutq shakllanishi uning taʼlim olishida, ijtimoiy moslashuvida ham ijobiy samara berib, barkamol rivojlanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Raxmanova V.S. Defektologiya asoslari (korreksion pedagogika). – Toshkent: Niso Poligraf, 2017. – 168 b.
2. Abdullayeva G. S., Qunduzaliyeva R.X. Dislaliya nutq nuqsonida logopedik ish xususiyatlari // Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences (Xalqaro onlayn konferensiya tezislari toʻplami). – Chirchiq, 2022. – B.281-285.
3. Abdullayeva D.I. Maktabgacha taʼlim tashkilotida bolalar nutqini oʻstirishning oʻziga xos jihatlari // Academic Research in Modern Science (onlayn ilmiy konferensiya), 2023. – B.25-27.
4. Logopedik amaliyot materiallari – LoGoPeD's Blog (telegram kanalidan olingan tavsiyalar).
5. Volkova L. S. Logopediya. – Moskva: VLADOS, 2018. – B. 145-176.
6. Levina R. E. Основы теории и практики логопедии. – Moskva: Prosveshcheniye, 2017. – B. 98-134.
7. Shaxovskaya S. N. Razvitiye fonemicheskogo vospriyatiya u detey. – Moskva: Akademiya, 2014. – B. 60–95.
8. Raxmonova M. A. Logopediya asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2020. B. 73-110.
9. Nurmonova S. B. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2019. – B. 88-132.